

Вступ

Ця книжка — про нову карту світу, що її формують радикальні зміни в геополітиці й енергетиці. У ній також ідеться про те, куди ця нова карта веде. Геополітика описує дисбаланс сил і дедалі більше напруження між державами. Енергетика відображає далекосяжні зміни енергопотоків та постачальників, зумовлені переважно значною перебудовою енергетичної системи Сполучених Штатів Америки, а також глобальним зростанням ролі відновлюваних джерел енергії та новою кліматичною політикою.

У гру вступили різні сили. Одна з них — державна влада, що її визначають не тільки економічні показники, військові ресурси та географічні умови, але й глобальна стратегія й обережні амбіції, страхи і підозри, несподіванки та випадковості. Джерела іншої сили — нафта, газ і вугілля, вітер, сонце і розщеплений атом. Ще одна — це політика, що прагне реформувати світову енергетичну систему й домогтися нульових викидів вуглецю з метою збереження клімату.

Книга має на меті висвітлити і пояснити основні прояви цього нового майбутнього. Як сланцева революція змінила становище Америки у світі. Як і чому розгортаються нові холодні війни між Сполученими Штатами, з одного боку, і Росією та Китаєм — з іншого, і яку роль у цьому протистоянні відіграє енергетика. Наскільки швидко — і потенційно небезпечно — змінюються відносини між Сполученими Штатами і Китаєм, чимраз більше віддаляючись від *ствівпраці* і наближаючись до

стратегічного суперництва. Яким хитким та нестабільним є фундамент держав на Близькому Сході, що досі постачають третину світової нафти. Як звична нам нафтозалежна автомобільна система, що протривала понад століття, похитнулася під впливом «революції мобільності». Як тривоги, пов'язані зі змінами клімату, перемальовують енергетичну карту, і як перехід від викопного палива до відновлюваних джерел енергії, про який точиться стільки дискусій, може відбуватися насправді.

Розділ «Нова карта Америки» розкриває історію сланцевої революції, яку ніхто не чекав, але яка змінює місце Америки у світі, перевертаючи догори дригом світові енергетичні ринки і презавантажуючи світову геополітику. Саме сланцева нафта та сланцевий газ є наразі найбільшими енергетичними новаціями ХХІ століття. Незважаючи на те, що вітрова і сонячна енергетика посіли належне їм місце тільки в останнє десятиліття, насправді це радше новації 1970–1980-х років. Завдяки сланцевій енергії Сполучені Штати випередили Росію і Саудівську Аравію, посівши першу позицію у видобутку та одну з перших — в експортуванні і нафти, і газу у світі.

Попри спроби деяких політиків заборонити її, сланцева революція підштовхнула економічне зростання Америки, сприяла зміцненню її торговельних позицій, збільшила інвестиції та кількість робочих місць, а також зменшила ціну комунальних послуг для споживачів. Інфраструктура сланцевої енергетики охоплює всю територію США, проникаючи фактично в кожен штат, створюючи робочі місця навіть у штаті Нью-Йорк, де розробка сланцевих родовищ заборонена під тиском екозахисних організацій.

Ще в часи енергетичних криз 70-х років американці звикли з думкою про вразливість їхньої країни через її залежність від закордонних ресурсів. Утім, геополітичні наслідки того, що Сполучені Штати не лише покривають власні потреби, але й експортують енергію, очевидні: країна отримала нові

сфери впливу, зростання енергетичної безпеки й більшу гнучкість закордонної політики. Проте ця новознайдена самовпевненість має свої межі, оскільки так чи інакше базується на заплутаних міжнародних відносинах.

Розділ «Карта Росії» розповідає про вибухонебезпечне становище, що стало наслідком взаємодії енергетичних потоків, геополітичного суперництва та осередків нестабільності на кордонах, встановлених після розпаду Радянського Союзу три десятиліття тому, а також бажання Владіміра Путіна знову перетворити Росію на «велику державу». Можливо, Росію і можна вважати «енергетичною наддержавою», але водночас вона фінансово залежна від експорту нафти й газу.

Як і в радянські часи, сьогодні питання про російський експорт підігріває запеклі суперечки про те, чи не стане він згодом важелем політичного впливу на Європу. Однак, хоч яким був цей політичний вплив у минулому, нині його сила значно слабша з огляду на зміни і на європейському, і на світовому газовому ринках.

Наслідки різкого перетворення Радянського Союзу на 15 незалежних країн залишаються неврегульованими, передусім у стосунках між Росією та Україною, де конфлікт за природний газ залишається особливо гострим. Після анексії Криму Росією у 2014 році це протистояння переросло у військовий конфлікт на південному сході України. Внаслідок чудернацьких колізій історії ця війна — зокрема, затримка з постачанням американської зброї, що мала протидіяти російським танкам, — призвела до запуску процесу імпічменту Дональда Трампа в Палаті представників і згодом до його виправдання в Сенаті.

Американо-російські відносини погіршилися до рівня ворожості, небаченої з початку 80-х. Водночас Росія «повернулася» на Близький Схід і «розвертається» до Китаю. Москва і Пекін в один голос заявляють про свій «абсолютний суверенітет» на противагу тому, що вони вважають «американською

гегемонією». Поглиблення їхніх стосунків спирається також на деякі практичні міркування: Китай потребує енергії, а Росія — ринків.

Розділ «Карта Китаю» бере свій початок із так званого «століття пониження», а також неймовірного поступу, якого йому вдалося досягти, збільшивши свою глобальну економічну та військову потужність упродовж двох минулих десятиліть — настільки, що величезні енергетичні потреби незабаром зроблять його найбільшою економікою світу (згідно з деякими даними, *уже* зробили). Китай розширює свій вплив у всіх можливих вимірах: географічному, військовому, економічному, технологічному і політичному. Ця новітня «майстерня світу» прагне піднятися на якісно вищий рівень і здобути першість не тільки у виробництві та збуті товарів, а й у новітніх для цього століття галузях промисловості, що становить певний виклик для Європи і Штатів. Крім того, Китай має своє бачення карти басейну Південнокитайського моря, найважливішого океанічного торговельного шляху у світі і найгострішої точки стратегічного протистояння зі Сполученими Штатами. Енергія — важлива складова китайсько-американських претензій.

Китайська ініціатива «Один пояс — один шлях», що покликана переформатувати економічну карту Азії, Євразії і решти світу, прагне помістити колишню Серединну імперію в самісінський центр реорганізованої глобальної економіки. Проєкт спрямований на досягнення гарантій того, що Китай і надалі збереже ринки для своїх товарів, а також потрібні йому енергію та сировину. От тільки чи не мають рації деякі критики, які стверджують, що «Пояс і шлях» є не так економічним, як геополітичним проєктом, спрямованим на встановлення нового китайського ладу у світовій політиці? Одним із наслідків торговельної війни зі Сполученими Штатами стало те, що «Пояс і шлях» набув ще однієї вагомої ролі — створення нових ринків, які компенсували б нестабільні ринки у Сполучених Штатах.

«Консенсус сот»*, що його вдалося досягти на початку цього століття, посипався, як картковий будинок. Критика Китаю тепер об'єднує навіть непримиренних суперників — демократів і республіканців — і органи національної безпеки обох країн дедалі частіше позиціонують одне одного як потенційного ворога. Втім, економічна інтегрованість та взаємозалежність двох країн значно сильніша, ніж готові визнати скептики, що ще раз, хоч як це прикро, підтвердила епідемія коронавірусу 2020 року. І вони обидві залежать від рівня глобального процвітання. Та чи довго зберігатиметься ця реальність тепер, коли лунають дедалі гучніші заклики до «роз'єднання» двох найбільших економік світу на тлі зростання взаємної недовіри.

Географічні кордони Близького Сходу не раз перекроювалися в античності, з появою та занепадом на його теренах численних імперій. Хоча Османська імперія панувала впродовж п'яти століть, її кордони часто пересувалися. Карта сучасного Близького Сходу була розкреслена під час і після Першої світової війни, внаслідок вакууму, який виник у результаті падіння Османів, але з урахуванням меж провінцій, які вони залишили по собі. Відтоді карти не раз змінювалися під впливом різних сил — панарабського націоналізму і політичного ісламу, противників держави Ізраїлю, а тоді джихадистів, що прагнуть замінити саму ідею національної держави на халіфат. Найбільша сучасна проблема цього регіону полягає в протистоянні між сунітською Саудівською Аравією та шіїтським Іраном, ускладненому претензіями на лідерство Туреччини, що вважає себе спадкоємицею Османської імперії XIX століття. Крім того, визначальною для регіону також є конфронтація між Сполученими Штатами та Іраном, яка триває вже понад чотири десятиліття.

* Основний принцип діяльності Світової організації торгівлі, коли всі рішення мають ухвалюватися одностайно і виконуватися в обов'язковому і примусовому порядку. — *Прим. ред.*

Звичайно, Близький Схід зазнає впливу не тільки географічних, але й багатьох інших карт — карт корисних копалин, родовищ нафти і газу, трубопроводів і танкерних маршрутів. Нафта і газ, а також прибутки, багатство і влада, породжувані ними, й далі визначають специфіку регіону. Однак падіння цін на нафту, що розпочалося 2014 року, вилилося в нові дебати щодо її майбутнього. Трохи більше десяти років тому світ тривожився через «пік видобування нафти» — ідею про те, що її запаси скоро вичерпаються. Нині ж найбільші побоювання викликає «пік попиту на нафту», що змушує до міркувань про те, як довго ще триватиме споживання нафти і коли воно почне скорочуватися. Чи втратить нафта свою цінність і важливість у наступні десятиліття? Можливість цього змушує експортерів нафти і газу диверсифікувати економіку, як це посиленими темпами робить, наприклад, Саудівська Аравія.

Якщо ключовий фактор, який веде до ідеї, що саме попит, а не пропозиція, обмежить нафтовий видобуток у майбутньому, й існує, то він напевне пов'язаний з перетином кліматичної політики та технологій. Єдиним ринком, що, здавалося, гарантував цінність нафти впродовж дуже довгого часу, була транспортна галузь, передусім автомобільна. Але не тепер; не на тій «дорожній карті», яка веде в майбутнє. Бо нафта тепер зустрілася з несподіваним викликом з боку нової тріади: електромобілів, які не споживають нафти; мобільних послуг, що їх надають сервіси спільних поїздок (каршерінгу) і спільного користування транспортом (райдшерінгу); і, зрештою, безпілотних автівок. Наслідком цього може стати боротьба за домінування у новій багатомільярдній галузі під назвою «автотех».

Дебати про те, наскільки швидко світ може й мусить пристосуватися до зміни клімату і скільки це нам коштуватиме, навряд чи знайдуть рішення в цьому десятилітті. Проте це питання ставатиме дедалі нагальнішим, що більше світова громадськість

тривожитиметься і наполягатиме на впровадженні нового політичного курсу на «чисту безвуглецеву енергетику». Усе це веде нас до «енергетичної перебудови»: коли на зміну світу сьогоднішньому, який на понад 80 % своїх енергетичних потреб залежить від нафти, природного газу і вугілля — достоту, як і 30 років тому, — постане світ, що чимраз більше покладається на відновлювані джерела енергії. Паризька угода 2015 року прискорила поступ до безвуглецевого майбутнього, розділивши історію розвитку енергетичної галузі на дві епохи: до Парижа і після. Утім, хоча енергетичний перехід став загальною темою для обговорення в усьому світі, водночас як у межах окремих країн, так і між ними поглибився розбрат щодо природи цього переходу: як він повинен розгортатися, скільки часу він може тривати і хто за нього платитиме. «Енергетична перебудова», безумовно, означає щось цілком інше для такої розвиткової країни, як Індія, де сотні мільйонів нужденних людей не мають доступу до комерційної енергії, ніж для Німеччини чи Нідерландів.

Сонячна і вітрова енергетика стала головним рушієм «декарбонізації» електрики. Те, що колись вважалося «альтернативними джерелами енергії», тепер перетворюється на мейнстрім. Утім, що більшою стає їхня частка в загальних обсягах виробництва енергії, то актуальнішою стає проблема їхньої «переривчатості». Вони можуть наповнювати енергосистему електрикою, коли світить сонце і дме вітер, і при цьому майже зникають у хмарні та безвітряні дні. Це становить серйозний технологічний виклик: як підтримати стабільність енергосистеми і знайти способи зберігати електрику у великих обсягах на періоди триваліші, ніж кілька годин.

Клімат стане глибокою детермінантою нової енергетичної карти. Тут я підхоплюю розмову, яку розпочав у книзі «Пошук: енергія, безпека та переділ сучасного світу». Понад сто сторінок цієї книги я присвятив питанню про те, як проблема клімату, що в XIX столітті була предметом зацікавлення лише купки європейських вчених, які остерігалися нового льодовикового

періоду, що зітре з лиця землі людську цивілізацію, у 2015 році змогла зібрати в Парижі представників 195 країн, занепокоєних глобальним потеплінням, та завершилася укладенням кліматичної угоди, що відтоді стала орієнтиром для всього людства. На цих сторінках я зосереджуюся на тому, як поступальний рух у кліматичній політиці — підживлений дослідженнями і спостереженнями, кліматичними моделями і політичною мобілізацією, соціальним активізмом та дедалі глибшим громадським занепокоєнням — трансформує енергетичну систему. Чиста безвуглецева енергетика стане одним з найбільших викликів майбутніх десятиліть, з погляду не тільки політики, але й також того, як людям доведеться жити в майбутньому і яку ціну їм доведеться за нього заплатити.

Та цей виклик не перший і не останній. Моя перша книжка «Порушений мир» присвячена зародженню радянсько-американської Холодної війни. Написана у співавторстві книга «Командні висоти» описує світ після неї. А на сторінках книги, що ви її тримаєте в руках, я говоритиму про причини й наслідки холодних воєн новітнього часу.

Подорож у майбутнє вже розпочалася, і не тільки завдяки відновлюваним джерелам енергії та електричному транспорту, але й завдяки сланцевій революції, що значно вплинула на енергетичну систему Сполучених Штатів, реорганізувала глобальні ринки і змінила роль Америки у світі.

І саме звідси ми рушаємо в дорогу.